

Könyvtárközi kölcsönzés és az elektronikus források elérése a francia egyetemi könyvtárakban: egy érdekházasság

Az internet nyújtotta sok előny közül az egyetemi könyvtárak számára legfontosabb a teljes szövegű tudományos és műszaki információk online elérése. A szolgáltatás két fő típusa: a *könyvtárközi kölcsönzés* és a *dokumentumszolgáltatás*. Mindkettőt általában a könyvtárközi kölcsönzési szolgálat nevű részleg végzi. A cikk a hagyományos szolgáltatások hosszú távú életképességét vizsgálja a francia egyetemi könyvtárak hálózatában.

Az országos trendek vizsgálata

A tudományos és műszaki tájékoztatási hálózatot Franciaországban két nagy testület működteti: a *Tudományos és Műszaki Információs Intézet (INIST)* és az *országos egyetemi könyvtári hálózat*. Ez utóbbi 96 könyvtárat fog össze, amelyeket adminisztratív okokból négy tematikai csoportba szerveztek:

- természettudományos és műszaki;
- egészségügyi (orvostudományi);
- művészetek, humán és társadalomtudományok;
- jog, közgazdaságtan, menedzsment.

A könyvtárak körében 1975 óta folyik az éves adatok gyűjtése, a Felsőoktatási Minisztérium az egyetemi könyvtárak adatait 1988 óta teszi közzé. Ezeknek az információknak a birtokában elemezték a könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás 1975–2000 közötti trendjeit. A rendelkezésre álló adatokat nem tudták szétválasztani sem a szolgáltatás fajtája, sem a szolgáltatók tematikai csoportba sorolása szerint, a kapott görbe az általános jelenséget mutatja. Ezért kérdőíves felmérést is végeztek, amelynek során 40 egyetemi könyvtárat kerestek meg, olyanokat is, ahol működik központi gyarapító és szolgáltató részleg (Centre for Acquisition and Distribution of Scientific and Technical Information = CADIST), és olyanokat is, ahol nincs ilyen szervezeti egység.

A vizsgált időszak adatainak grafikus ábrázolásakor kapott görbe három szakaszra osztható:

- 1975–1994: növekvő irányzatok,
- 1994–1999: csökkenő irányzatok,
- 2000–: újabb emelkedés?

Az egyes időszakok elemzése

1975–1994

Műszaki és gazdasági szempontból ezt az időszakot az információs technológia megerősödése jellemzi, kialakult a hálózati infrastruktúra. Az együttműködést a gazdasági körülmények is szükségessé tették, mivel a könyvtáraknak csökkent a költségvetésük, miközben nőttek a dokumentumok beszerzési költségei. Emiatt hozták létre 1980-ban a CADIST hálózatot, támogatták a gazdag vagy speciális gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakat a külföldi tudományos irodalom beszerzésében és szolgáltatásában. Ezt egészítette ki az 1985-ben alakult Közös Dokumentációs Szolgálat (*Service Commun de Documentation = SCD*), amelynek feladata a kisebb speciális egyetemi könyvtárak és kutatórészlegek kiszolgálása volt.

Könyvtári szempontból ebben az időszakban indult az időszaki kiadványok központi katalógusa (1983), a monográfiák központi katalógusa (*Pancatalogue*, 1989), a doktori tézisek központi katalógusa (CD-ROM-on) és a *Peb-Net* nevű könyvtárközi levelezőrendszer (1992). Ezek mind elősegítették a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatások fellendülését, és további lökést adtak ahhoz, hogy a CD-ROM-os és az online kereshető adatbázisok segítségével könnyen tájékozódni lehessen egy-egy dokumentum létéről, amelyet a dokumentumszolgáltatóktól be lehetett szerezni. A növekedési tendenciának kedvezett az adatbázisok számának gyarapodása, az online keresések árának csökkenése, és a keresési lehetőségek rugalmassá válása.

1994–1999

Gazdasági és műszaki szempontból az időszak jellemzői: a francia egyetemi könyvtárakban hivatalosan bevezették az internetet; megjelentek az elektronikus kiadványokat kínáló kereskedelmi szervezetek, amelyek kezdetben ingyenes elérést lehetővé tévő ajánlataikkal felkeltették az igényt a dokumentumok gyors eléréséhez, elsősorban a műszaki, a természet- és az orvostudományok területén. Hozzájuk képest a hagyományos könyvtárközi szolgáltatások lassúak és költségesek voltak. A csökkenő tendenciák másik oka a könyvtárak által nyújtott szolgáltatások árainak emelkedésében keresendő: 1996-ban bevezették, hogy kölcsönzéskor a postaköltséget is meg kell fizetni, ami különösen a humán tudományok és a jog területén működő könyvtárakat érintette. Ugyanakkor jelentősen nőttek a másolatszolgáltatás árai is.

A könyvtárak válasza erre az volt, hogy idő- és pénzkímélés céljából kezdtek egy-egy szolgáltatót igénybe venni. A kérések jelentős része néhány nagy CADIST-könyvtárhoz érkezett, amelyeknek feladatuk ugyan a dokumentumok szolgáltatása, de eredetileg ők csak a végső esetben voltak szolgáltatók. Az igények növekvő koncentrációja ellenében állt az SCD-k erőfeszítéseivel is.

2000–

Bár a statisztika a növekedés újraindulását jelzi, egyelőre még kevés az értékelhető adat. A tendenciát mindenképpen azzal összefüggésben kell vizsgálni, hogy 1999 nyarán indult a digitálisfolyóirat-kiadással foglalkozó konzorcium (*Consortium Universitaire de Périodiques Numériques = COUPERIN*).

A helyzetet ez kétféleképpen változtatta meg. Először is több mint 1700 elektronikus folyóiratot tudtak a könyvtáraknak felajánlani. Ennek nyomán a könyvtáraknak felül kellett vizsgálniuk a politikájukat, és alkalmazkodniuk kell az új helyzethez, amelyben nyomtatott és elektronikus dokumentumokkal dolgoznak. Az elektronikus folyóiratok beszerzésének finanszírozására az egyetemi könyvtárak az első évben a kiadások 60%-át kapják a könyvtári aligazgatóságtól, a két következő évben pedig 40-40%-ot. A fennmaradó kiadások fedezésére az egyetemeket, illetve a kutatóintézeteket kell megkeresniük. A COUPERIN rendszer indításakor jelentős szerepük volt az SCD-knek mint az egyetemi könyvtárak gyűjteményeit kiegészítő központoknak.

A COUPERIN rendszer bevezetéséhez kapcsolódó másik változás a dokumentumkeresésben érzékelhető. A keresés eddig egy-egy tematikus, illetve egyetemi területre korlátozódott, az új lehetőségek ezt multidiszciplinárisra és országos méretűvé tágították. Amellett, hogy a magfolyóiratok gyűjteménye jelentősebbé vált, bővültek a határterületek kiadványai is.

Az új rendszer hatását a dokumentumszolgáltatási statisztikák is igazolták: a kérések 80%-át a könyvtárak 34%-a teljesítette.

Az egyes tematikai csoportok elemzése

A *Felsőoktatási Bibliográfiai Ügynökség* (*Agence Bibliographique de l'Enseignement Supérieur = ABES*) által üzembe helyezett *PebNet* könyvtárközi kölcsönzési levelezőlistához valamennyi egyetemi könyvtár csatlakozott. A *PebNet* statisztikai modulja tematikai csoportonként külön-külön regisztrálja a megrendeléseket és a teljesítéseket. Ezeket az adatokat lehet az elemzésekhez használni.

Természettudományi, műszaki és orvostudományi terület

Ezt a csoportot az jellemzi, ami az országos képet: 1995-től csökkent a könyvtárközi kérések száma. Ezen a területen vannak a legnagyobb egyetemi könyvtári gyűjtemények, és itt érezhető legjobban az elektronikus források megjelenésének hatása. Számuk növekedett, egyre szervezettebbé váltak, és ennek nyomán felhasználói száma is nőtt. A könyvtárközi kölcsönzési részlegek munkatársainak pedig lehetőségük nyílt arra, hogy több időt szenteljenek a különböző továbbképzéseknek, információkeresésnek és a weblapok implementálásának.

A COUPERIN rendszer megerősödése az ágazat lehetőségeit is növelte. Egyre több egyetemi könyvtárban kezdték weboldalaikat naprakészre hozni, hogy felhívják a figyelmet könyvtáruk sajátosságaira, gazdag gyűjteményükre és szolgáltatásaikra. A COUPERIN bevezetése az ajánlat bővítésével és az áttekinthetőbb struktúrával erősítette az elektronikus források integrált igénybevételét.

Jogi, közgazdasági és menedzsmentterület

Ezt a területet elsősorban a monográfiák kölcsönzése jellemzi, ezért a dokumentumrendelések

csökkenését a postai költségek felszámításával hozzák összefüggésbe. Az 1996-tól tartó növekedést azzal magyarázzák, hogy az adatbázisok elérhetővé válásával nőtt a dokumentumok iránti igény. A trendek folytatása pedig az adatbázisok egyre olcsóbb és szélesebb körű elérhetőségének, a kliens-szerver technológia nagyobb rugalmasságának köszönhető. A kutatók érdeklődését az online adatbázisok iránt az is fokozta, hogy gyakran még nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés keretében sem beszerezhető műveket teljes szöveggel megtalálnak az interneten. Az ágazat felhasználói azonban továbbra is bizonyos fokig idegenkednek az új technológiától, amit azzal magyaráznak, hogy saját szokásaikat nem tudták még ezzel összhangba hozni.

Az egyetemi könyvtárak weblapjai ezen a területen is felkészültek az egyre növekvő internethasználatra. A CADIST-könyvtárak weboldalaikon elsőként tették közzé a szakterületen ingyenesen elérhető folyóiratok jegyzékét, és magukat a forrásokat. A szolgáltatást elsősorban a könyvtárközi kölcsönzési részleg munkatársai kezdeményezték, akik szoros együttműködnek a folyóirat-előfizetési ügynökségekkel.

Ez a terület kevésbé érezte meg a folyóiratkrízist, mint a műszaki és természettudományok, ugyanakkor nem egy vidéki könyvtárban át kellett csoportosítani a gyarapítási keretet a természettudományok javára. Ezért országos konzorciumok alakítását szorgalmazták, és – elsősorban gazdasági megfontolásokból – létrejöttek az országos tematikus konzorciumok. A COUPERIN rendszer beve-

zetése itt is bővítette a kínálatot, és hozzájárult az igények növekedéséhez.

Művészetek, humán és társadalomtudományok

Magában vizsgálva ez a terület is eltér az országos statisztikától. A postaköltségek bevezetése itt még jobban érezhető volt, mint a jogi-közgazdasági szférában, ugyanakkor a minisztérium támogatása segítette a szinten tartásban. Az egyetemi és a CADIST-könyvtárakban két lényeges tényezőt emeltek ki az országos trendek csekély hatásának magyarázatául. Elsőként a felhasználók viselkedését, amire kevésbé jellemző az elektronikus forrásokkal szembeni gyanakvás és idegenkedés; másodsor pedig, hogy ezen a területen sokkal szerényebb a kínálat. Az online folyóiratok közzétételét a jogi vonatkozások is lassítják, a szerzői engedélyek megszerzése itt komoly akadályokba ütközik.

A könyvtárosok ezen a területen különösen érdekeltek állományuk digitalizálásában, a nagyobb ismertség és forgalom elősegítésében. Hasonló hatást várnak azoktól a 2000-ben bevezetett jogi keretektől, amelyek szerint a doktori disszertációk téziseit elektronikus letéti könyvtárban fogják gyűjteni, és onnan szolgáltatni.

/BOUKACEM, Chérifa: Inter-library loan services and access to electronic resources in French university libraries: a marriage of reason. = Interlending & Document Supply, 31. köt. 4. sz. 2003. p. 218-227./

(Viszocsek Eszter)